

ימי עיון בתנ"ך תשע"ז

שם השיעור: מדרשי הלכה מול פשוטו של מקרא – בין רש"י לרמב"ן (63)
שם המרצה: עמרם ינאי (ramiy@herzog.ac.il)

1. הפסח - דברים ט"ז א-ב

- (א) שְׁמֹר אֶת חֹדֶשׁ הָאָבִיב וְעִשִׂיתָ פֶּסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ כִּי בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב הוֹצִיאָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרָיִם לַיְלָה:
(ב) וְזָבַחְתָּ פֶּסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ צֹאן וּבָקָר בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם:

משנה מסכת מנחות פרק ז

וְזָבַחְתָּ פֶּסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ צֹאן וּבָקָר - והלא אין פסח בא אלא מן הכבשים ומן העזים!?

רש"י

וְזָבַחְתָּ פֶּסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ צֹאן - שנאמר (שמות י"ב ה): מן הכבשים ומן העזים תקחו,
ובָקָר - תזבח לחגיגה; שאם נמנו על הפסח חבורה מרובה, מביאים עמו חגיגה, כדי שיהא נאכל על השובע.

תרגום אונקלוס

ותכוס פסחא קדם יי אלהך מן בני ענא, וננסת קודשיא מן תורי, באתרא דיתרעי יי לאשראה שכינתיה תמן.

אבן עזרא

צֹאן - לחיוב הפסח, ובקר - לשלמים. והעד: וּבָקָר שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים (דה"ב ל"ה), אחר שאמר הכל לַפְּסָחִים, על כשבים ובני עזים. וכן: לַפְּסָחִים חֲמֵשֶׁת אֲלָפִים וּבָקָר חֲמֵשׁ מְאוֹת. והנה זכר הפסח קודם הבקר, וכן: אתה וביתך (דברים י"ד כו). וי"א, כי במצרים אמר כבש או עז, ועתה בקר, אם יוכל, והראשון הוא הנכון.

אבן עזרא (הארוך) שמות י"ב

אמר ר' משה בן עמרם הפרסי, כי השה - חיוב פסח מצרים, ובארץ ישראל שה או פר, וראייתו: וְזָבַחְתָּ פֶּסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ צֹאן וּבָקָר, שהוא פסח דורות. ולא דיבר נכונה, כי כל פסח דורות הוא זכר לפסח מצרים, ואין ראוי לשנות, רק וְזָבַחְתָּ פֶּסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ צֹאן - חיוב, ובָקָר - לשלמים לאכול בחג מבושל במים. וכמוהו: ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך (שם שם, יא), אתה - חיוב, ובנך ובתך - רשות. והעד, שכתוב בדברי הימים, ששחטו יום ארבעה עשר כבשים ופרים, ושם כתוב הכבשים לפסחים, והפרים לשלמים, בשלו אותם בדודים ובסירות, רק לבד הצאן בשלו באש כמשפט.

רמב"ן

וְזָבַחְתָּ פֶּסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ צֹאן וּבָקָר - על דרך הפשט, כמו: [זאת הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר תֹּאכְלוּ: שֹׁר שֵׁה כְּשֹׁבִים] [וְשֵׁה עִזִּים] (לעיל י"ד ד), ראובן שמעון לוי [ויהודה] (שמות א' ב), ואמר: וְזָבַחְתָּ פֶּסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ וְצֹאן וּבָקָר, לכך לא אמר וזבחת פסח לה' אלהיך מן הצאן ומן הבקר, כאשר יאמר בכל מקום: 'מן הבקר ומן הצאן תקריבו את קרבנכם' (ויקרא א' ב), 'ואם מן הצאן קרבנו' (שם י), 'אם מן הבקר הוא מקריב' (שם ג' א).

ימי עיון בתנ"ך תשע"ז

אבל יצוה בכאן בפסח, והוא השה שהזכיר כבר, וצאן ובקר אילים ועזים ובני בקר לחוג חגיגה ביום הזה, כאשר יצוה בשבועות ובסוכות, שיאמר (י): 'ועשית חג שבועות לה' אלהיך מסת נדבת ידך', שיביא בקר וצאן לשלמים כאשר תשיג ידו, וכן אמר בסוכות (טו): 'שבעת ימים תחג לה' אלהיך', ובסוף כלל את שלשתם 'שלוש פעמים בשנה... איש כמתנת ידו...'.
ודומה לזה... וכן מצינו בפסח יאשיהו...
ואונקלוס עשה צאן דבק עם הפסח, ולא יתקשר הוי"ו יפה במלת ובקר, ועוד כי אין כל הצאן כשר לפסחים, והנכון מה שאמרנו.

רשב"ם

צאן ובקר - חכמים פירשוהו כתרגומו.

כי לפי הפשט, גם נדריהם ונדבותיהם ברגלים היו מביאין, כמו שכתוב בפרשת 'שור או כשב' ובפינחס.

- אֵלֶּה מוֹעֲדֵי ה' אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ, לְהַקְרִיב אֹשֶׁה לַה' עֹלָה וּמִנְחָה זֶבַח וּנְסֻכִּים דָּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ. מִלֶּבֶד שְׁבֹתַת ה' וּמִלֶּבֶד מִתְּנוּתֵיכֶם וּמִלֶּבֶד כָּל נְדָרֵיכֶם וּמִלֶּבֶד כָּל נְדָבְתֵיכֶם אֲשֶׁר תִּתְּנוּ לַה'. (ויקרא כ"ג לז-לח)
- אֵלֶּה תַעֲשׂוּ לַה' בְּמוֹעֲדֵיכֶם לְבַד מִנְדָרֵיכֶם וּנְדָבְתֵיכֶם לְעֹלֹתֵיכֶם וּלְמִנְחֹתֵיכֶם וּלְנֻסְכֵיכֶם וּלְשִׁלְמֵיכֶם: (במדבר כ"ט לט)

2. דיני שומרים - שמות כ"ב ו-יב

רש"י

(ט) כי יתן איש אֵל רעהו חמור או שור - פרשה ראשונה נאמרה בשומר חנם, לפיכך פטר בו את הגנבה, כמו שנאמר: וְגָנַב מִבֵּית הָאִישׁ, אִם לֹא יִמְצָא הַגָּנֵב, וְנִקְרַב בְּעַל הַבַּיִת - לשבועה, למדת שפוטר עצמו בשבועה זו. ופרשה זו אמורה בשומר שכר, לפיכך אינו פטור אם נגנבה, כמו שכתוב: וְאִם גָּנַב וְגָנַב מֵעִמּוֹ, וְשָׁלַם, אבל על האונס, כגון מת מעצמו, או נשבר או נשבה בחזקה על ידי לסטים, ואין רואה שיעיד בדבר - ... שְׁבַעַת ה' תְּהִיָּה בֵּין שְׁנֵיהֶם - יישבע שכן הוא כדבריו, והוא לא שלח בה יד להשתמש בה לעצמו, שאם שלח בה יד, ואחר כך נאנסה, חייב באונסים.

רשב"ם

כי יתן איש אֵל רעהו כֶּסֶף או כְּלִים וגו' - בפרשה זו פוטר את השומר מגנבה ואבידה, ובפרשה שנייה מחייבו בגניבה ואבידה, ופירשו רבותינו: ראשונה בשומר חנם, שניה בשומר שכר. ולפי פשוטו של מקרא, פרשה ראשונה שכתוב בה כי יתן איש אֵל רעהו כֶּסֶף או כְּלִים לְשֹׁמֵר - מטלטלין הם, ולשומרם בתוך ביתו כשאר חפציו נתנן לו, לפי[כך] אם נגנבו בביתו פטור, כי שמרן כשמירת חפציו. אבל פרשה שנייה שכתוב בה: כי יתן איש אֵל רעהו חמור או שור או שֶׁה וְכָל בְּהֵמָה לְשֹׁמֵר, ודרך בהמות לרעות בשדה, ודאי כשהפקידם, על מנת לשומרם מגנבים הפקידם לו, ולכן אם נגנבו, חייב.

רמב"ן

כי יתן איש אֵל רעהו כֶּסֶף או כְּלִים לְשֹׁמֵר - פרשה זו נאמרה בשומר חנם, ולפיכך פטר בו את הגניבה, כפי קבלת רבותינו. ונזכר סתם בכתוב, מפני שדרך שומרי כסף או כליים לשמרם בחנם, והפרשה השנייה שבשומר שכר, הזכירה חמור או שור או שֶׁה וְכָל בְּהֵמָה, ודרך הבהמות לתת ביד רועים לשמור וירעו אותם בשכר.

ימי עיון בתנ"ך תשע"ז

3. מנחת ביכורים - ויקרא ב'

(יד) ואם תקריב מנחת בכורים לה' אביב קלוי באש גרש פרמל תקריב את מנחת בכורים:

רש"י

ואם תקריב - הרי 'אם' משמש בלשון כי, שהרי אין זה רשות, שהרי במנחת העומר הכתוב מדבר, שהיא חובה, וכן: ואם יהיה היובל וגו'. (במדבר ל"ד)

מנחת בכורים - במנחת העומר הכתוב מדבר, שהיא באה אביב בשעת בישול התבואה, ומן השעורים היא באה. נאמר כאן 'אביב', ונאמר להלן (שמות ט' לא): 'כי השעורה אביב'.

רשב"ם

ואם תקריב - לכשתקריב מנחת העומר.

אבן עזרא

ואם תקריב מנחת בכורים - רבים אמרו שמלת 'אם' חיוב, ולפי דעתי כי אין צורך, כי החיוב הוא ראשית בכורים, ולא הבכורים, והרוצה להביא מנחה מבכורים נדבה יביא.

רמב"ן

... לשון רש"י.

והנכון, כי בעבור שלא יצוה עתה לעשות המצוה הזאת אמר כן. יאמר, כי תקריב מנחת המחבת - תעשנה כן, ואם תקריב מנחת מרחשת - ככה תעשה, ואם מנחת בכורים תהיה המנחה אשר תקריב - כמשפט הזה תעשה אותה. והנה ה'אם' כפשוטו. וטעם ואם יהיה היובל לבני ישראל, כי אמרו: גם אם ינחלו בני ישראל את הארץ כל הימים ויזכו לקדש את שנת היובל, לא תחזור לנו הנחלה.

ואפשר גם כן, שאמר ואם תקריב מנחת בכורים - כן תעשה, כאומר: אם יביאך ה' אלהיך אל הארץ, ותקצור את קצירה, ותביא מנחת בכורים - כן תעשה אותה. כי ירושת הארץ בתנאי זכרונה להם, כמו שאמר (דברים י"א): אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת וגו' והוריש ה' את כל הגוים מלפניכם, וכן במקומות רבים.

4. חלוקת מנחות - ויקרא ז'

רש"י

(ט) לכהן המקריב אתה וגו' - יכול לו לבדו? תלמוד לומר: לכל בני אהרן תהיה. יכול לכולן? תלמוד לומר: לכהן המקריב, הא כיצד? לבית אב של אותו יום שמקריבין אותה.

רמב"ן

וכל מנחה אשר תאפה בתנור - דרך הפשט ידוע בזה, שיצווה בנודר אחת משלש מנחות, מאפה תנור והמרחשת והמחבת, שיהיה לכהן המקריב אותם לבדו. ויאמר בכל שאר המנחות, כגון: הנודר מנחה סתם שהוא מביא סלת,

ימי עיון בתנ"ך תשע"ז

ובמנחת הבכורים, שהן בלולות, ובמנחת חוטא וסוטה שהן חריבות, שיהו מתחלקות לכל בני אהרן, כלומר לכל בית אב שלהם. ופירוש וכל מנחה בלולה בשמן וחרבה, מנחה שאין בה אלא סולת, בלולה או חרבה, לא מאלה הנזכרות. ויהיה טעם ההפרש ביניהן, מפני שטרח הכהן באפייתן וראוי להרבות שכרו. אבל רבותינו (מנחות עג א) לא רצו בכך, מפני שאמר: וכל מנחה בלולה בשמן וחרבה, שכל המנחות שבעולם יכלול זה, שהם כולם בלולות או חרבות. ולכך ראו שפירוש לכהן המקריב אותה, לכהנים הטהורים הנמצאים שם. וכן מה שאמר: והכהן המקריב את עולת איש, והכהן אשר יכפר בו לו יהיה, כולם לא באו אלא לומר שלא יהיו לבעלים, אבל יהיו בשכר ההקרבה לכהנים הטהורים הנמצאים שם, שכלם הם מקריבים ביד או בצווי, כי היחיד מהם או השנים ושלושה המקריבים ברשות כולם הם עושים ובשליחותם, וכולם עומדים על הקרבן, כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדיו יחלוקו. ואחר שאמר שיהיו לכהנים בשכר עבודתם, חזר וביאר וכל מנחה בלולה בשמן וחרבה, שהוא כלל המנחות, לכל בני אהרן המקריבים הנזכרים תהיה איש כאחיו, כלומר לבית אב הטהורים מהם, שכלם הם המקריבים הנזכרים. והזכיר הכתוב למנחות בשמותם, מאפה תנור ומרחשת ומחבת, ואחר כך חזר וכלל לומר איש כאחיו, שלא יהא לזה אלא ממה שיש לזה, ואפילו מנחת הסולת בה יחלוקו. ואמר הכתוב כי הדין הזה במנחות, וכל שכן בשאר הקרבנות שדמיהן מרובין. והקבלה תכריע, ותקנת הכהנים היא ושלום הבית. ויתכן שיהיה שיעור הכתוב, כפי הדעת הזו: וכל מנחה אשר תאפה בתנור וכל נעשה במרחשת ועל מחבת לכהן המקריב אותה לו תהיה, וכל מנחה בלולה בשמן וחרבה כן, ולכל בני אהרן תהיה איש כאחיו.

5. הריגת עבד כנעני - שמות כ"א כ-כא

וְכִי יִכֶּה אִישׁ אֶת עַבְדּוֹ אוֹ אֶת אִמָּתוֹ בְּשֶׁבֶט, וּמַת תַּחַת יָדוֹ - נָקַם יְנַקֵּם.
אֶךְ אִם יוֹם אוֹ יוֹמִים יַעֲמֶד - לֹא יִקֶּם, כִּי כֶסֶף הוּא.

רש"י

אך אם יום או יומים יעמוד לא יקם - אם על יום אחד הוא פטור, על יומים לא כל שכן?
אלא יום שהוא כיומים, ואיזה? זה מעת לעת.

רמב"ן

ועל דרך הפשט, אך אם יום או יומים יעמוד, שיקום העבד ויעמוד על רגליו, ולכך הוצרך לומר 'יום או יומים', וטעמו: אם ביום ההוא או גם ביום המחרת יעמוד על רגליו לא יוקם. ושיעורו: אך אם ביום או ביומים, או ליום או ליומים, וכמוהו רבים. והנה בתחילה אמר 'ומת תחת ידו', והיה במשמע שימות בעת הכאתו מיד, ושב לבאר שאם עמד ביום ההכאה על רגליו, או אפילו לא היה יכול לעמוד כלל ביום ההוא ועמד ביום המחרת - ייפטר האדון, אבל אם לא עמד כלל - חייב, אף על פי שמת ביום השני, כי גם זה תחת ידו מת.

ולא הזכיר עמידה ביום השלישי, כי כיוון שחיה שלשה ימים פטור הוא, שהרי אין אני קורא בו 'ומת תחת ידו'. ועל דעת רבותינו (במכילתא) הזכיר יום או יומיים להודיע שצריך לחיות עשרים וארבע שעות, וטעמו יום שלם או יומיים שאין יום שלם בהם. ואילו אמר יום בלבד, היה צריך שיעמוד לילה ויום כיום התורה במעשה בראשית ובשבתות ובמועדים. ויהיה יעמוד - שיתקיים. וכן למען יעמדו ימים רבים (ירמיה ל"ב ד), יתקיימו, והוא הנכון והאמת.